

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԱԿԱՆ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ,

(Հարսնական-լին)

ԽԵ՛

Օրբելեանց արհմե և շարանց ջնջումն վարասանումն և իշարիս
Օրբելեանի Պարսկաստան գնալը: Սորա լսու և իշարիսի հասարակութիւնը
վայոց յորում: Երկումն և Թաւարաց արշաւանքը: Սթապ իշխանը.
Նորա ճանապարհորդութիւնը դէպի Թաւարասան. Թաւարաց հայրա-
ստապի շերիւց լինալը. Հաւաւումն զանի շարակերպ աստապը և արա-
սիւ լինելը: Տարասայի՞ Օրբելեան և շարս արդի: Բարբել և իշխանը.
Սթապի աստապիւր դէպի Սթապար: Պիւզիլ և Օրբելեան. Օրբելեան
արհմե ճիւղագրութիւնը:

Նախընթաց գլուխներէից տեսանք՝ որ վայոց ձորի հնու-
թիւնները իւրեանց հիմնարկութեամբ կամ վերանորոգու-
թեամբ կամ պահպանութեամբ, կամ նուիրատագութեամբ
և կամ այլ բանով՝ ըստ մեծի մասին պարտական են Սիւնեաց
աշխարհի վերայ իւր ժամանակին իշխող Օրբելեանց տոհմին:
Այդ տոհմն իւր իշխանապարութեան շրջանում տուել է մի
քանի շատ նշանաւոր, պիտանի և նախանձախնդիր անդամ-
ներ հայ եկեղեցու, վանօրէից և ժողովրդի բարօրութեան
համար:

Վայոց ձորի ներկայ հնութեանց մասին խօսելու միջոցին
յակամայից յառաջ էր գալիս յիշեալ տոհմի մէկ կամ միւս
անդամի անունը: Սակայն պատմութեանց ծանօթ ընթերցողը
դորանով չէ կարող ամփոփ գաղափար կազմել տոհմի ամբող-
ջութեան վերայ, ուստի անհրաժեշտ է, գուցէ, կարճառօտ
տեղեկութիւն տալ Օրբելեան տոհմի այն անդամների մա-
սին, որոնք գործել են Վայոց ձորում և նորա շրջակայքում:

Եւ երբ արդեօք առաւել յարմար էր նորանց վերայ խօսել ե-
թէ ոչ այժմ՝ երբ մենք դեռ ևս Ամաղուի նորավանդում

կանգնած ենք յիշեալ տոհմի սեփական դամբարանում, ուր տեղեւում ենք մեր աչքի առաջ նորանց շարեշար գերեզմանները:

Ես չեմ խօսիլ թէ ինչպէս Օրբելեանց նախնիքն ունին չինական ծագում, և գաղթել են Զինաստանից դէպի Վրաստան, ուր հայրենիք ընտրելով Սոմխեթում — այժմեան Բորչալուի գաւառում — նշանաւոր գեր ունեցան Վրաց պատմութեան մէջ, այլ կսկսեմ այն շրջանից՝ երբ Օրբելեանք նոր հայրենիք հաստատեցին Սիւնեաց աշխարհում:

Օրբելեանների մի շառաւիղը Պարսկաստան տեղափոխուելու պատճառն էր այդ տոհմի իսպառ ջնջումն և նոցա ընդարձակ կալուածներէ յափշտակումն Վրաց Գէորգի թագաւորի ձեռքով:

Երբ 1160 թուին մեռաւ Վրաց Դաւիթ թագաւորը, իշխելով միայն երկու տարի, նա մահուան անկողնի մէջ հրաւիրեց կաթողիկոսին, իւր եղբայր Գէորգիին, Վրաց մեծամեծներին, որոնց թւում Օրբելեան Սմբատ իշխանին և նորա որդի Իվանէին, Դնելով նրանց առաջ անչափաչառ, մանուկ թագաժառանգ Դեմնային, իւր միակ որդւոյն, երգմնեցրեց նորանց որ ճանաչեն Դեմնային իբրեւ օրինաւոր ժառանգ և չափաչառ զարձած ժամանակ զարձենն նորան պետական գահը: Իսկ պետութեան կառավարութիւնը՝ մինչև Դեմնայի մեծանալը, յանձնեց իւր հղբայր Գէորգուն:

Սակայն ապագայում, Դեմնայի չափաչասուլթեամբ՝ Գէորգին ուխտագրուած գտնուելով՝ չուզեց այլ ևս ձեռք վերցնել թագաւորական իշխանութիւնից և յենուելով կուսակիցների օգնութեան վերայ՝ զօրութեամբ դիմադրեց Դեմնայի նշանաւոր կուսակից Օրբելեան Իվանէին, որին իւր կողմնակիցներով պաշարեց Լօռու բերդում: Գէորգի թագաւորի բռնութիւնից Իվանէին ազատելու համար՝ նորա եղբայր Լիպարիտ Օրբելեանը իւր Ելիկում և Իվանէ որդիներով հանդերձ շտապեց Պարսկաստան այնտեղի արքունիքից օգնութիւն հայցելու: Երբ պարսկական մեծաքանակ զօրքով արգէն գալիս էր Լիպարիտն

եղբորն ազատելու, լսեց որ Գէորգի թագաւորը հրաւիրել է երգմամբ Լօռէ բերդից Իվանէ Օրբելեանին և երգմնազանցութեամբ հանել է նորա ալքերը, սպանել է տուել նորա կրտսեր եղբայր Քաւթարին և Սմբատ որդւոյն և ջնջել է բոլոր Օրբելեանց տունը Վրաստանում՝ կողոպտելով այդ տոհմի գանձն, ինչքն և կալուածքը: Այդ աղէտը պատահել է 1177 թուին:

Գժբախտ Լիպարիտն իւր երկու որդիներով այնուհետև հարկադրուեց մնալ օտարութեան մէջ և նոր հայրենիք հաստատել Պարսկաստանում, ուր և մի քանի ժամանակ յետոյ գաւռն կսկծից մեռաւ:

Նորա որդի Իվանէն գնաց Գանձակի ամիրայի մօտ և այնտեղից՝ յիշեալ Գէորգի թագաւորի դուստր հռչակաւոր Թամարի թագակալութեան օրով՝ նորից վերադարձաւ Վրաստան և ստացաւ իւր հայրենիքից միայն Օրբել զիւղը: Իսկ Ելիկումն, մնալով Պարսից արքունիքում, թէպէտ մեծամեծ պատիւներ էր վայելում, սակայն վախենալով որ մի գուցէ դարձնեն նորան քրիստոնէական հաւատից՝ խնդրեց իւրեան համար Նախիջևանի գաւառն, որ իբրև մօտ լինելով Վրաստանին, կարողանար վրէժխնդիր լինել իւր նախնեաց սպանութեան համար:

Նա բնակութիւն հաստատեց ճահուկ գիւղում, (այժմ Զահրի) ուր ամուսնացաւ մի հայ օրիորդի հետ Խաթուն անուն: Մի քանի ժամանակ յետոյ Ելիկումն սպանուեց պատերազմի մէջ Գանձակում, թողնելով մի մանուկ Լիպարիտ անուն: Նախիջևանի տաճիկ մեծերից մինը բռնութեամբ իւրեան կին ածեց այրի Խաթունին, տանելով նորա հետ և մանուկ Լիպարիտին:

Այդ շրջանում Թամար թագուհու իշխանութիւնը Զաքարէ և Իվանէ հայազն եղբարց ձեռքով Պարսից դէմ՝ տարածւում էր Սիւնեաց աշխարհի վերայ և ահա յիշեալ իշխանները հարց և փորձով իմացան որ Վրաստանից Պարսկաստան գաղթած Լիպարիտ Օրբելեանի շառաւիղներից մնացել է միայն մի մանուկ Լիպարիտ անուն, հազիւ տառը տարելիտն, որ իւր մօր հետ պահւում էր Նախիջևանում:

Ուրախանալով այս հանգամանքի վերայ նոքա ինչ ինչ հնարքով ազատում են և Խաթունին և Լիպարիտին և բնակեցնում Քն Վայոց ձորում: Լիպարիտ մեծանալով ամուսնացավ Աթաբէգ Իվանէի տան գործակալ Բուպակ իշխանի Ասփայ դստեր վերայ և շատ սիրելի եղաւ Թամար Թագուհու որդի Լաշայ Թագաւորին, որի հաճութեամբ և հրամանով կարգուեց կողմնակալ Սիւնիքի մի մասի և սեփականութիւն ստացաւ Հրաշկարերդն իւր գաւառով և այլ շատ գիւղեր:

Ապա Լիպարիտ կառուցեց 1223 թուին Նորավանքում Սուրբ Նախավկայի եկեղեցին, որի մասին մանրամասն խօսուեց ԽԵ. գլխում: Լիպարիտ ունեցաւ կարգով հինգ որդի՝ Ելիկում, Սմբատ, Իվանէ, Փախրադուլայ և Տարսայիճ: Իսկ ինքը նետի խօցելուց մեռաւ և թաղուեց Սուրբ Կարապետի դրանը, ուր ամփոփուած էր և Նորա մօր՝ Խաթունի մարմինը: Այժմ այդ երկու գերեզմաններն ևս անյայտ են, ըստորում անհետացած են նոյն իսկ յիշեալ եկեղեցու աւերակները:

Հօր մահից յետոյ իշխանական իրաւունքը ժառանգեց մեծ որդին Ելիկումն, որ փեսայացել էր Գրիգոր Մարծանեանցին, առնելով Նորա գուսոր Թամկային: Ելիկումի օրով կատարուեց Թաթարաց արշաւանքը Սիւնեաց աշխարհի վերայ Ասլան Նոյին զօրավարի առաջնորդութեամբ, որ պաշարեց իշխանին Հրաշկարերդում: Առանց երկար դիմադրելուն՝ Ելիկումը գուրօ եկաւ բերդից, սէր հաստատեց Թաթարների հետ, իւրեան վերապահեց իւր նախկին իշխանութիւնը երկրի վերայ և առաջնորդեց Նետոյներին մինչև Անի:

Մի քանի տարի յետոյ Ելիկումը մեռաւ Աղձնեաց գաւառի Մարտիրոսաց (Նփրկերտ) քաղաքի պաշարման ժամանակ, ուր գնացել էր զօրաց հետ: Նորա մարմինը բերուեց Վայոց ձոր և ամփոփուեց իւր հօր կառուցած սուրբ Նախավկայի գաւթում, 1253 թուին: Նա թողեց մի որդի Բուրթել անուն, որ 1261 թուին երիտասարդ հասակում սպանուեց Հուլաւու խանի և Բերքայ պատերազմի մէջ, որ տեղի ունեցաւ այժմեան Թերեք գետի ափերում Վլադիկաւկազի սահմանում:

Ելելով մի վախճանից զկնի իշխանական իրաւունքն անցաւ նորա եղբայր Սմբատի ձեռքը: Օրբելեանի պատմութիւնը սոյն իշխանին հետեւալ խօսքերովն է նկարագրում. «Հանճարով մեծ, խորհրդով ուժեղ, խելօք աննման, հնարիւք բազմագէտ. բանիւ առատ և քաղցր, լեզուաց հմուտ և ճարտար, ի գաւառաւորի գիււանին անպարտելի, զի խօսէր լեզուս հինգ՝ հայ և վրացի, ուղուր *) և փարսի և զմուղալն իսկ: » Գալով նորա բարոյական կողմին՝ Օրբելեանը շարունակում է «վարժեալ ի մանկութենէ աստուածային պատուիրանաւն՝ էր մեծահաւատ և բարեպաշտօն, սիրող սրբոց և եկեղեցեաց, շինող վանօրէից, սփոփիչ և մխիթարիչ քահանայից, ողորմած աղքատաց, կանգնիչ և զօրացուցիչ վշտանգեալ ազգիս հայոց, գերեթափ և ազատարար ամենեցուն:»

Հայոց վանօրայք և քահանայք թաթարաց ձեռքից դառն հարկապահանջութեան տակ էին, ուստի Սմբատի գլխաւոր հոգսերից մինը եղաւ ազատել այդ նուիրական տեղերը: Ունենալով իւր ձեռքում մի թանգագին գոհար ակն, որ ձեռք էր բերել Սոնաց (այժմեան Սուանէթի) թագաւորից, մտադրուեց գնալ Թաթարստան, թաթարաց մեծ Մանկու զանի առաջ, որին նուիրելով յիշեալ գոհարը, խնդրէր իւր իշխանութեան ներքոյ եղած վանօրէից և հոգեւորականութեան ազատութիւն:

Այդ հերոսական ճանապարհորդութիւնը Կասպից ծովի ափերի և անհուն դաշտերի անսահման և աւազուտ տարածութեան վերայ, զանազան վայրենի ազգերի միջով մինչև թաթարաց մայրաքաղաքը — Ղարա - դուրում — այն ժամանակ քիչ բան չէր: Բաւական է յիշել, որ Հեթում հայոց թագաւորը նոյն քաղաքից և Մանկու զանի մօտից մինչև հայոց աշխարհ հասնելը՝ 1255 թուին գործ դրեց ութ ամիս **): Բայց Սմբատ իւր բարի դիտաւորութեանց համար յանձն առաւ այդ մահու չափ դժուարութիւնն և նախապէս շրջելով վանքերը աղօթում էր

*) Թաթարաց մի այլ ցեղ:

**) Կիրակոս Ա. Գանձակեցի. գլ. ԾԶ.

ինքն և աղօթել էր տալի հողևորականաց իւր յաջողութեան համար և 1251 թուին ճանապարհ ընկաւ դէպի Թաթարստան:

Դժնդակ ուղին կտրելով՝ Սմբատը վերջապէս հասաւ Ղարաղուրում մայրաքաղաքը, ներկայացաւ հզօր Մանկու զանին, սիրով ընդունուեց նորանից, նուիրեց նորան հրաշալի գոհարն և երեք տարի մնալով օտարութեան մէջ, նա վերջապէս վերադարձաւ իւր հօր հայրենիք, բերելով իւր հետ հրաման, որով նորա տոհմի վերայ հաստատուում էր Սիւնեաց աշխարհի նշանաւոր մասն, ամենատեսակ հարկերից ազատուում էին քահանայք, եկեղեցիք և վանօրայք:

Խոջ յեղաշրջումն ճակատագրի, ի՞նչ անողոք վճիռ պատմութեան: Այն մայրաքաղաքն, որ ԺԳ դարում Զինաստանի սահմաններից հրամայում էր Միջերկրականի ափերին, այն բազմաշտարակ պալատը, որի առջ խորին ակնածութեամբ կանգնում սպասում էին քրիստոնեայ թագաւորներն և իշխաններն ահարկու խանի երևալուն, — այժմ ներկայացնում են անքնակ, հողով և աւազով ծածկուած աւերակներ Մոնղոլիայի լայնատարած դաշտի վերայ:

Աշխարհագրական ընկերութեան անդամ Եագրինցեւը, 1889 թուին ճանապարհորդելով Մոնղոլիայում՝ Ղարաղուրում մայրաքաղաքի տեղն որոշելու նպատակով, նկարագրում է թէ քաղաքն, որ այժմ բոլորովին անմարդաբնակ և աւերակ է, ունի 2 1/2 վերստ տարածութիւն մի կողմի և 5 վերստ միւս կողմի վերայ, ուր կան ցան և ցիր աղիւմներ, խեցեղէնի բեկորներ, պատուանդանի սալեր, ջրաղացի քարեր, արձանագրութիւններ չինական և այլ անհասկանալի գրութեամբ: Աւերակների մէջ կայ խանի խորտակուած պալատը, որի իւրաքանչիւր պատի երկարութիւնը 500 քայլ է, ուր դեռ կանգուն մնացել է մի աշտարակ՝ ութ սաժէն բարձրութեամբ: Բաղաքի շուրջն երևում են արհեստական առուների հետքեր, որոնցով ջուրն Օրխոն գետից հոսելիս է եղել դէպի մայրաքաղաքը *):

*) Россия Вѣдомости, 1889, №273.

Այսպէս է անհետացել երբեմն հզօր, պատերազմական գործի հմուտ նետողաց ազգի քաղաքակրթութեան արտադրութիւնը, Ղարաղուրում քաղաքը:

Մի արժանի ուշադրութեան հետաքրքիր երևոյթ, որ Ղարաղուրումի հետ այժմ աւերակ են դարձած գոնէ Սիւնեաց երկրի այն վանքերն, որոնք հիմնարկուած կամ նորոգած են եղել նոյն թաթարաց գերիշխանութեան պատմական շրջանում . . . :

Անցնեմ կրկին Սմբատ Օրբելեանի գործունէութեանը: Ղարաղուրումից վերադարձաւ թէ չէ, նա ներկայացաւ Մանկուղանի ներկայացուցիչ տեղական իշխանաւոր Բաշու զանին և այլ գլխաւորներին: Որոնց հաճութեամբ ազատեց Որոտնի բովանդակ գաւառը Տաթեւի վանքով, Նդեգիսը, բոլոր Վայոց ձորը, Փոլազանքը, Ուրծը, Վեդին իւր ձորով և շատ գիւղեր Գեղարքունիքում և Կոտայքում (այժմ Ղըրխ Բուլաղ) և այդքան տարածութեան վանքերն, եկեղեցիներն և հոգևորականութիւնն ազատեց հարկերից: Ապա զբաղուեց եկեղեցաշինութեամբ և նորանց վերանորոգութեամբ, որոց կարգում և Տաթեւը, դարձնելով նորան մի մի՝ վաղուց յափշտակուած ժառանգութիւնները:

Սորանից յետոյ նա երկրորդ անգամ գնաց Թաթարստան Մանկուղանի մօտ 1256 թուին:

Հուլաւու զանը մտադրուեցաւ քաղաք կառուցանել Դառն դաշտում, որ կոչվում էր և Ալադաղ: Նորակառոյց քաղաքի շինութեան փայտեղէն նիւթի կրելը իբրև հասարակաց հարկ դրուեցաւ թշուառ հպատակ քրիստոնեայ ժողովրդի վերայ: Կիրակոս Վարդապետը զարհուրելի կերպով է նկարագրում այդ ամենաժանր և դառն պարտաւորութիւնը: Հարիւր լուծ եզն էին լծում մի գերանի վերայ ամէն կողմից և չէին կարողանում շարժել՝ փայտի մեծութեան և հաստութեան պատճառով: Այդպիսի ահռելի գերաններ կրում էին հեռուոր տեղերից՝ ասկնադժուար ճանապարհներով գետերի և սարերի վրայով: Նորանց թաթար վերակացունները խիստ և դառն կեր-

պով էին վարւում մարդկանց և անասնոց հետ և նորանց անխնայ ծեծելուց մեռնում էին մարդիկ և անասունք *)։ Օրբելեանի պատմութիւնը յիշատակում է որ Սմբատ իշխանը Բասենից մայր փայտ կրեց դէպի Դաւն դաշտը Հուլաւու զանի համար։

Ի՞նչ կասկած որ Սմբատ իշխանը մայր փայտը բերաւ այժմեան Սողանլուի մայրածառի սքանչելի անտառից, մի երևոյթ, որով ապացուցւում է թէ Սողանլուի հրաշագեղ ընդարձակ անտառն եղած է ոչ միայն ժ. Գ. դարում այլ և շատ հարիւրաւոր տարիներ առաջ, որից և Բասենի միւս մասը կոչւում էր անխայր Բասեն։

Եթէ բարբարոս Հուլաւու զանը ստրկացած ժողովրդի կաշին մաշկելով շինեց Դաւն դաշտում բազմատար և բազմամարդ քաղաք տներով և ապարանքներով և մեծամեծ կռատուններով, ինչպէս ասում է Կիրակոս Վարդապետը, հապա ճւր է այժմ այդ արիւնոտ քաղաքը, կամ ճւր է նորա տեղը կամ վերջապէս ճւր է նոյն իսկ Դաւն Դաշտը կամ Ալագաղը։

Այժմ ոչ միայն յիշեալ քաղաքի հետքն անգամ յայտնի չէ, այլ և նոյն իսկ Դաւն դաշտի տեղը վիճելի է։ Հայր Ինճիճեանը խճճում է յիշեալ դաշտը Դաւնուոյ դաշտի հետ. Կարապետ վարդապետ Շահնազարեանը կարծում է լինել նորան Մարաղայի ծովակի մօտ, ուր, նորա ասելով՝ Հուլաւու զանը կանգնեցրեց մեծամեծ շինութիւններ և աստղաբաշխական աշտարակ։ Նոյն Շահնազարեանն ասում է որ Հայր Ալիշանը, Ռէշիդէդ Դինը և այլ արաբացի և պարսիկ պատմաբանները դնում են Դաւն դաշտը այժմեան Մուղան ընդարձակ դաշտի տեղը, որ Արաքսի և Կուրի աջ ափերով սփռւում է մինչև Կասպից ծովի ափերը։

Ես որ այժմ (1890) թ. լինում եմ յիշեալ երկու գետերի ափերում, ուրեմն և Մուղանի դաշտում, ունեցել եմ միջոց մասամբ շրջագայելու Մուղանի դաշտերը, որի հարաւ արեւել-

*) Կիրակոս Վ. Գանձակեցի գլ. ԿԳ.

եան մասում տեսել եմ երեք ընդարձակ քաղաքատեղի, ծածկուած փլատակներով, բազերով, աղիւսների բեկորներով և այլն: Իւրեանց նախկին անուաները կորցնելով՝ նոքա հասարակօրէն այժմ կոչվում են Շհար - Գեահ, այն է քաղաքատեղի: Վերոյիշեալ կարծիքների վերայ ներուռի ինձ աւելացնել՝ որ Մուղանի հարաւ արևելեան մասն, ուր զետեղուած են աւերակ շհար - Գեահները, այժմ կոչւում է Աջի, այն է Դառն: Մի գուցէ սոյն Աջի կոչումը կար նաև թաթարաց ժամանակ, որից հայերը բառացի թարգմանութեամբ անուանել են Դառն:

Դառնամ կրկին Սմբատ իշխանին: Սա զրկուեց իւր եղբայր Իվանէից, որ թողեց մի զաւակ Լիսպարիտ անուն: Ապա զըրկուեց միւս եղբօրից՝ Փախրադուլայից: Մնաց նորան օգնական միայն կրտսեր եղբայր Տարսայիճը:

Սմբատն ամուսնացած էր Ռուզուքան օրիորդի հետ, ինչպէս երևում է Քարկութայ վանքի արձանագրութիւնից: Բայց նա այս ամուսնութիւնից չունեցաւ զաւակ, ուստի որդեգրեց իւր եղբօրորդի Ստեփաննոսին, զարգացրեց նորան կրթութեան և ուսման մէջ և որը յետոյ կոչվեց քահանայութեան և մետրոպոլիտութեան, ինչպէս խօսուեց նախընթաց գլխում:

Դաւրիթում վախճանուած 1273 թուին Սմբատի մարմինը եկեղեցական մեծահանգէս ծիսակատարութեամբ բերուեց Վայոց ձոր և ամփոփուեց նորավանքում, տոհմային դամբարանում:

Սմբատի մահից յետոյ նորա բոլոր երկրներին տիրեց կրտսեր եղբայր Տարսայիճը, որի մասին իւր պատմաբան որդին ասում է «էր այր զօրեղ և պատերազմող և յաջողակ յամենայն գործս, նաև բարեպաշտ և առտուածառէր յոյժ»: Արուզ Խաթունի հետ ամուսնացած և սորտ կենդանութեան օրով Տարսայիճն անհրաժեշտ համարեց ունենալ երկրորդ կին և ամուսնացաւ Խաչնու Զալալ իշխանի դուստր Մինա խաթունի հետ: Վերջինիս ուղեւոր համար Տարսայիճը խնամախօս տարաւ իւր հետ Խաչէն գաւառը՝ ունի, Վրաց Դաւիթ թագաւորին որ նոյնպէս երկու կնոջ ամուսին էր . . . :

Ինչ և իցէ, Տարսայիճն առաջին կնոջից ունեցաւ երեք զաւակ՝ Ելիկոմ, Ստեփաննոս և Փախրադուլայ, իսկ Մինա խաթունից՝ Զալալ և երկու դուստր՝ մեծն ամուսնացաւ Խաչենու Դուփենց Գրիգոր իշխանի հետ և կոչուամ էր Ասփայ, որպէս երևում է նոյն Գրիգորի արձանագրութիւնից Սմբատ իշխանի դամբարանի պատի վերայ։ Իսկ կրտսերը, Մամբան, ամուսնացաւ Վրաց Դեմետրէ Թագաւորի երկրորդ որդու՝ Մանուէլի հետ։

Տարսայիճը խոհեմութեամբ կառավարում էր իւր երկիրը, շատ նուէրներ արաւ հեկղեցիներին, վանքերին. կամուրջ շինեց գետի վերայ Արփայ գիւղի մօտ, Սիւնեաց մետրոպոլիտ ձեռնադրել տուաւ իւր որդուն և 1290 թուին մեռաւ Արփայ գիւղում, իւր սեփական դարպասում և ամփոփուեց նորավանքում։ Զոր, կարմրագոյն կաւահողի մէջ թաղուած Տարսայիճի ոսկերոտիքը վէց հալէլ տարու ընթացքում այնքան թարմ և անփուտ պահուել է, որ նորա ոտի փոքր ուղղն այժմ՝ իսկ դրած է տուբերիո գրոյի սեղանի վերայ։

Տարսայիճի մահից յետոյ ժառանգութեան վեճ ծագեց նորա որդիների մէջ, ուստի թաթար իշխանների միջամտութեամբ իշխան հրատարակուեց մեծ որդին՝ Ելիկոմն։ Բայց խաղաղութէր Ելիկոմը չուզեց օգուտ քաղել իւր իրաւունքից, այլ եպիսկոպոսների, վարդապետների և ազատների ներկայութեամբ բաժանեց հայրենական երկիրը իւր, եղբօր Զալալի և հօրեղբօրորդի Լիպարիտի մէջ. որ և սիրով և խաղաղութեամբ շարունակում էին իւրեանց իշխանավարութիւնը։ Այս Լիպարիտն ունեցաւ հինգ որդի՝ Սմբատ, Յոհաննէս մետրոպոլիտ, որ յաջորդեց Ստեփաննոսին, իսկ մնացեալ երեք որդիների անունն անյայտ։ Սոյն Ելիկոմի և Լիպարիտի ստորագրութեամբ ուղարկուեց թուղթ Անաւարդայ Գրիգոր հայոց կաթողիկոսին. (գլ. ԽԶ.)։

Ելիկոմ իշխանն ամուսնացած էր Թամթա խաթունի հետ, ինչպէս ցոյց է տալի սոյն տիկնոջ շիրմաքարի և մի այլ խաչքարի արձանագրութիւնը։ Սոցա որդիներէն Բուրթելն իշխեց

Հօր Ժառանգութեան վերայ, Բուղդան մեռաւ, իսկ դուստր Մամխաթունը ամուսնացաւ Պաօշ իշխանի թոռն՝ Էսչու հետ:

Արձանագրութիւններէց յայտնուամ է որ Բուրթել իշխանը, ամուսին Վախաիը և երկու զաւակունք՝ Բէշքէն և Իվանէ կառուցին Նորալանքում մի հոյակապ տաճար, այժմ աւերակ: Առ հասարակ պատմութիւնն այս իշխանների մասին ոչինչ չէ յիշատակում:

Բուրթելի թոռն՝ Իվանէի որդի Սմբատ իշխանը որ բռնակալ Լանկթամուրի օրով աիրում էր Սիւնեաց երկրի մի մասին, Լանկթամուրի զօրապետ Սմարից բռնադատուած՝ ուրացաւ քրիստոնէութիւնն և իւր ընտանիքով հանդերձ ուղարկուեկաւ Սմրվանդ քաղաքը: Բայց մի քանի ժամանակից յետոյ ցրկին վերադարձաւ Սիւնիք և կրկին խոստովանեց քրիստոնէութիւնն: Նորա հետ ուրացաւ և նորա եղբայր Բուրթելն՝ 1421 թուին, բայց կրկին գլջալով մեռաւ քրիստոնէական հաւատի մէջ, ինչպէս ասում է Հայր Զամէեանը:

Սմբատի մահից յետոյ իշխեց նորա որդի Պելզինէ, որ խելօք և բազմահանճար մարդ լինելով վարւում էր իմաստութեամբ այլազգի իշխանների հետ և խաղաղութեամբ կառավարում էր իւր գաւառը: Սակայն պատուական և ականաւոր մարդն իւր փեսայի՝ Վրաց Ալէքսանդր թագաւորի գաւառութեամբ, մի հայի ձեռքով թունուորուեց և մեռաւ 1438 թուին: Նորա մարմինը ամփոփուեց իւր հօր Սմբատի և եղբոր Ստեփաննոսի գերեզմանների մօտ, որ Ստաթեի եպիսկոպոս էր:

Պելզինէի մահը սուգ եղաւ բոլոր ազգին, ըստ որում երևելի իշխաններից միայն նա էր մնացել, միւսներն աննշան մարդիկ էին:

Եւ այսպէս, Օրբելեան տոհմը՝ պատմութեանը յայտնի շրջանում, Լիպարիտ առաջինից մինչև Պելզինէ, 1049, մինչև 1438 թուականն, այն է 389 տարու ընթացքում՝ տուեց, ինչպէս վերը տեսանք, շատ նշանաւոր անձինք հայութեան և հակեղեցուն ջատագով:

Անկասկած՝ Սիւնիքում երևի այժմ ևս կան անյայտութեան մէջ շատ գերդաստաններ սերուած Օրբելեան տոհմից:

Օրբելեան տոհմի աստիճանաբար աճումն դիւրըմբռնելի աւելու համար աւելորդ չեմ համարում ի վերջոյ դնել նորանց տոհմական ճիւղագրութիւնը կազմած պատմութիւնից և արձանագրութիւններից: